

کتاب‌شناس مجاهد

انس و صمیمیت امام شهید (قدس الله نفسه الزکیه) با نسخه‌های خطی

محمد وفادارمرادی^۱

این نوشتار به مجموعه‌ی ارزشمندی از نسخه‌های خطی می‌پردازد که توسط مقام معظم رهبری به کتابخانه‌ی آستان قدس رضوی اهداء و یا وقف شده‌اند. این کتاب‌ها از دو راه اصلی به دست ایشان رسیده‌اند: یا توسط ارادتمندان اهدا شده و پس از مطالعه و یادداشت‌نویسی توسط ایشان، به کتابخانه منتقل گردیده‌اند، یا از کتابخانه‌های شخصی بزرگان خریداری شده‌اند. تنوع موضوعی این نسخه‌ها بسیار گسترده و شامل فقه، اصول، نجوم، پزشکی، ادبیات، اخلاق و ریاضیات است. کتابخانه‌ی آستان قدس نیز ضمن نگهداری استاندارد، این آثار را در قالب چهارده جلد فهرست‌بندی کرده و در اختیار پژوهشگران قرار داده است. در پایان، نمونه‌هایی از نفایس این مجموعه مانند دست‌نوشته‌های علمای بزرگ و نسخه‌های کهن و تصحیح‌شده معرفی شده‌اند.

کلمات کلیدی:

وقف، نسخه‌های خطی،
کتابخانه آستان قدس رضوی،
مقام معظم رهبری،
میراث مکتوب، نسخه‌شناسی،
نفایس خطی

سال ۱۳۶۵ مقارن با برگزاری کنگره جهانی حضرت شمس الشموس علیه آلاف التحية والثناء دست‌نویس نامه‌ای از امام شهید (قدس الله نفسه الزکیه) (رئیس‌جمهور محترم وقت) زیارت شده که قلم‌های متفاوت در ازمنه مختلف اعم از خودکار آبی، خودنویس و بعضاً به صورت کپی نگاشته و تهیه شده بود. این دست‌نویس نامه به نام "گزارش سابقه تاریخی و اوضاع کنونی حوزه علمیه مشهد مقدس" تسمیه شده که نگارش اولیه‌ی آن به مهر و موم‌های دور برمی‌گشت. نسخه خطی دست‌نویس، تماماً به خط زیبای معظم له کتابت شده و بر آن در همان سال (۱۳۶۵) مقدمه‌ای جامع شامل شرح مفصل سلوک نگارش و تألیف کتاب را از سال ۱۳۴۷ تا زمان وقف، مرقوم فرموده بودند.

در متن کتاب اطلاعات راهگشا و مفیدی از مدارس تاریخی مشهد مانند مدرسه دودر، پریزاد، بالاسر، نواب، خیرات خان، میرزا جعفر، باقریه و مدارس جدیدالتأسیس مانند: موسوی نژاد، مدرسه حجّت، مدرسه مهدیه، مدرسه سیدان نقل‌شده است. هنوز خاطره شیرین قراءت و معرفی دست‌نویس فراموش نشده بود که در آذر ۱۳۶۶ کتب سنگی چندی از بیت فقید سعید، آیت‌الله حاج سید جواد خامنه‌ای رضوان‌الله تعالی علیه، والد مقام معظم رهبری به گنجینه کتب چاپ سنگی کتابخانه آستان قدس رسید که بعضاً مانند دو جلد کتاب بحارالانوار علامه مجلسی چاپ ۱۳۰۵ و ۱۳۰۶ ق. متعلق به کتابخانه آقا محمدحسن اصفهانی بوده و توسط ایشان به همراه کتب خویش وقف و نیاز بر آستان قدس رضوی گردیده بود.

خط ممتد منور وقف در کتابخانه کهن سال رضوی از سال ۳۲۷ ق. صد و اندی سال بعد از شهادت حضرت رضا (علیه آلاف التحية و الثناء) شروعی پرفتوح در حفظ و صیانت میراث مکتوب اسلام و تشیع و ایران داشت و هر دوره یا به نیات خیر مؤمنین و ارادتمندان حریم ولایت به‌ویژه با همت علماء امامیه از ابن خاتون و شیخ بهایی و شهید ثالث تا خان بابا مشار و علی‌اصغر حکمت و آیت‌الله محمد صالح علامه حائری و مقام معظم رهبری حیات تازه یافته است. اگرچه اصرار خاص معمار انقلاب اسلامی، حضرت امام خمینی (قدس الله نفسه الزکیه) مبنی بر انتقال نسخ نفیس خطی به گنجینه کتابخانه حضرت رضا علیه‌السلام مستغنی از یادآوری است زیرا علاوه بر وقف قرآن خطی نفیس محرّر قرن ۶ ق. به خط احمد بن محمد راوندی شهیر در مرداد ۱۳۶۳، مجموعه نسخه‌های نفیس خطی متعلق به بنیاد مستضعفان تهران در ۱۳۶۷ به اوامر ایشان به کتابخانه حضرت منتقل گردید.

بنابراین حدیث دلدادگی به حیات جاودانه وقف کتاب با پرتو رنگین‌کمان مقام معظم رهبری رونق دوباره یافت چراکه از اوایل دهه هفتاد خورشیدی تا زماننا هذ، بالغ بر ده‌هزار عنوان خطی ارزشمند نفیس مستقیماً به کتابخانه هزار و صدساله آستان قدسی حضرت رضا علیه السلام وقف و اهداء و نیاز داشته‌اند.

این مجموعه گران‌قدر به طرقی چند به کتابخانه وزین شخصی مشارالیه عزّ وصول یافته ازجمله:

الف

نسخه‌هایی که توسط ارادتمندان ایشان، اهداء شده و معظم له، بعد از مطالعه و یادداشت نویسی برخی از اوراق آن برسم رعایت امانت، شرح واقعه اهداء را بر ورق بدرقه به خط خویش نگاشته و عیناً به کتابخانه حضرت انتقال فرموده‌اند. مانند:

نسخه بسیار نفیس دیوان خواجه شمس‌الدین محمد حافظ شیرازی به قلم استادان شکسته‌نستعلیق عبداللّه مسیح حسینی بر کاغذ ترمه اصفهان در سفر خیر مشهد رضوی در شوال ۱۱۲۴ کتابت شده و در ظهوریه برگ اول به عبدالمجید درویش طالقانی منسوب گردیده و معظم له در تیرماه ۱۳۷۴ به کتابخانه حضرت علیه‌السلام وقف نموده‌اند و یادداشتی به امضاء ایشان در برگ اول الصاق گردیده با عبارت زیر:

"باسمه‌تعالی. این نسخه نفیس دیوان لسان‌الغیب حافظ شیرازی رحمت‌اللّه را که هنرمند برجسته زمان آقای غلامحسین امیرخانی به این جانب اهدا کرده‌اند به آستان والای کتابخانه ثامن‌الحجج علیه الصلوه والسلام تقدیم می‌دارم. سید علی خامنه‌ای"

کتب خطی کتابخانه حجة الاسلام والمسلمین جناب آقای محمدی گلپایگانی که در ۲۷ مرداد ۱۳۸۰ توسط معظم له بعد از مطالعه دقیق و یادداشت‌برداری و ترقیمه نویسی به کتابخانه منتقل فرموده‌اند. ازجمله، یادداشت ایشان بر نسخه خطی کتاب "جامع المقاصد فی شرح قواعد" علامه حلی از محقق کرکی عاملی که به خط نستعلیق محمدعلی بن حمید استرآبادی در سنه ۹۷۶ق. از خط شارح است کتابت شده است و در ظهر برگ اول، ذیل یادداشت تملک محمد آل بحر العلوم طباطبایی در تاریخ ۱۳۰۰ق. مقام معظم رهبری مرقوم فرموده‌اند:

"بسم‌اللّه الرحمن الرحیم. نسخه نفیس کتاب جامع المقاصد اهدایی جناب آقای محمدی گیلانی حفظه‌اللّه به کتابخانه آستان قدس رضوی (علی مشرفها آلاف التحية والثناء) تقدیم می‌گردد و انا الاحقر، علی الحسینی خامنه‌ای ۳۰ جمادی‌الاول ۱۴۲۲"

ب

نسخه‌هایی که توسط کتابخانه داران به ایشان پیشنهاد واگذاری حق تملک شده و معظم له به دلیل تعلق وافر به کتاب، موافقت فرموده‌اند، مانند کتابخانه بزرگ مصطفی

حسینی خوانساری و کتابخانه نفیس خاندان آیت‌الله کلباسی و غیر این‌ها که راقم سطور توفیق کارشناسی و تقویم کتابخانه اخیر را داشته است.

ایشان با تمام مسئولیت‌های خطیری که دارند به دلیل عشق و مهری که به کتاب و آثار علماء متقدم و متأخر دارند اکثر قریب به اتفاق نسخه‌های خطی را ملاحظه و نگارش برخی نکات دقیق کتابشناسی و نسخه‌شناسی به قلم دقیق معظم له بر اوراق بیاض صدر نسخه‌ها، گواه بر این سخن است.

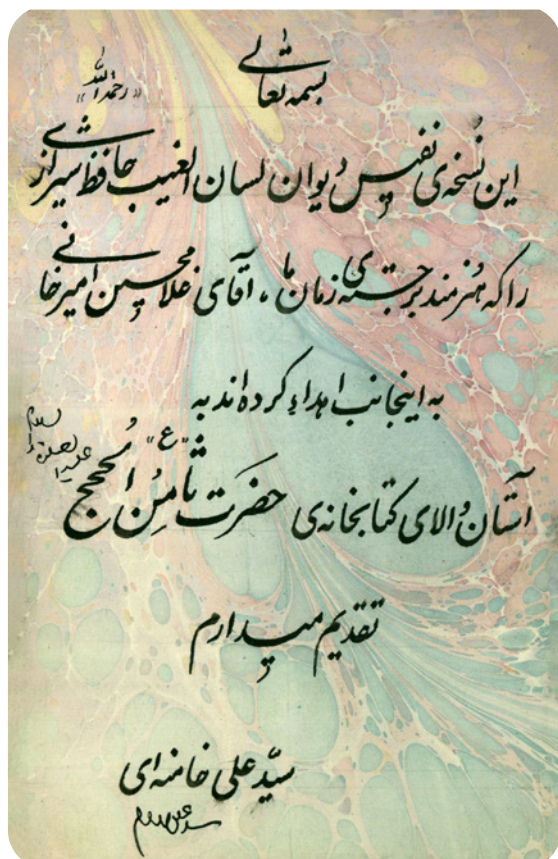
ازجمله، هنگامی که نسخه نفیس و کهن کتاب شریف نهج‌البلاغه علوی علیه السلام به تملک ایشان رسیده چون جان‌عزیز داشته و آن در گرانمایه را به مرمت کاران و صحافان زبده و کار بلد سپرده تا آن را چون روز کتابت یعنی روز مباحله سال ۶۷۴ (۲۴ ذی‌حجه) که توسط محمد بن حسین معروف به برهان نظامی جهت استادش ابو یوسف یعقوب بن احمد نیشابوری نگاشته بود، سالم‌سازی کنند و شرح این سرگذشت را در ظهر برگ اول ضمن یادداشتی به زبان عربی و به خط خویش در یک صفحه در شب نیمه شعبان ۱۴۱۹ مفصلاً ترقیم فرموده‌اند.

و یا وقتی که قرآن ممتاز مذهب مرصع به قلم خوشنویس مشهور قرن ۱۳ ق.، محمدصادق بن محمد خوانساری در ۱۲۵۴ ق. دریافت می‌نمایند و در ظهریه برگ اول تمام دقایق نسخه‌شناسی را به قلم زیبا مسطور می‌فرمایند:

"بسم الله الرحمن الرحيم. این نسخه شریفه کلام الله مجید العزیز را اهدا می‌کنم به کتابخانه آستان قدس رضوی علی مشرفها آلاف التحية والسلام و لا يخفى که نسخه حاضر از جهت خط و تذهیب و تنمیق و ورق و جلد، خالی از نفاست نیست و لذا در شمار سرمایه ملی است و الحمد لله اولاً و آخراً و انا العبد ضياء الدين على الحسيني الخامنه ئى غفر الله له و لوالديه كتبت السطور فى شهر شعبان من سنة ۱۴۱۶."

هرچند این مصحف شریف را ده‌ها جلد قرآن ممتاز هنری دیگر با تذهیب‌های هرات و اصفهان و شیراز و کشمیر و عثمانی همراهی می‌کند و بدیهی است که سرآمد نسخ موجود قرآن پوست آهو شامل سور شریفه: سجده و احزاب و لقمان و سبا است که به خط کوفی با ترقیمه: "کتابه حسین بن علی" علیهما السلام نگاشته شده و توسط شاه اسماعیل صفوی زیارت و در اسفند ۱۳۸۶ به مجموعه و مصاحف شریفه اهدایی خویش ملحق فرموده‌اند.

کتابخانه آستان قدس رضوی بنا به وظیفه حفاظت و اطلاع‌رسانی، اولاً به نحو مطلوب و استاندارد همچون جان، کتابخانه معظم له را صیانت نموده و ضمن چهارده جلد به صورت موضوعی توسط فهرست نگاران زبده خویش معرفی و به اطلاع اهل تحقیق و پژوهش رسانده و خواهد رساند. کتابخانه‌ای که آئینه تمام نمای تاریخ تطور خطوط اسلامی و ایرانی اعم از خط کوفی و ثلث و انواع خط نسخه (یاقوتی، ایرانی، عثمانی و هندی) و نستعلیق و شکسته نستعلیق

است و منظره‌ای به بستان چراغان تذهیب و ترصیع و کتیبه و قندیل و شمسه و سرلوح است که در میان انواع جلدهای لاک‌ی و سوخت و ضربی طلایی محصور گردیده و چشم هر بیننده را مسحور جلوه‌گری خویش می‌نماید.

بی‌سبب نیست که برخلاف کتابخانه‌های وقفی دیگر اندیشمندان و علماء، مجموعه کتب خطی ایشان به دلیل جامعیت ذوق و مشرب معظم له دون موضوع خاصی است زیرا در میان نفایس وقفی مشاراله به میزان کتب احکام و اصول، رسایل نجومی و هیأت و ریاضیات و حکمت و منطق و پزشکی و داروسازی و ادب و اخلاق قابل‌مشاهده و استفاده است و در کنار "زبدة الهیئه" خواجه نصیرالدین طوسی در حرکات افلاک، رساله "تکلیفیه" شهید اول متوفی ۷۸۶ق. در

اخلاق قرار گرفته است و "صاحح اللغة" ابونصر جوهری در لغت محرّر ۷۷۹ق.، "تقویم علایی" تالیف عقل حادی عشر، خواجه طوس در نجوم محرّر ۶۸۵ق. را و "شرح منهاج" قاضی بیضاوی در اصول فقه عامه محرّر ۷۹۳ق. را به آرامی در کنار گرفته است و همراهی ابن هبل بغدادی طبیب (اختیارات پزشکی محرّر ۷۵۰ق.) با متکلم قرن ۹ امامیه، ضیاءالدین سدید جرجانی (رساله اعمال و ادعیه سال محرّر ۹۲۲ق.) نکته‌گوی جامعیت حوزه‌های مطالعه و دل‌مشغولی‌های ایشان است.

در خاتمه اگرچه کمترین منتخبات از نفایس ممتاز کتابخانه اهدایی را در کتاب حاضر "گل‌صدبرگ" به استیفاء، اداء دین در معرفی نموده‌ام، اما برخی از نفایس را در کمال اختصار در سطور زیر جهت تتمیم فایده معروض می‌دارم:

الف برخی از نفایس که به قلم علماء نگاشته شده و با مسودات اولیه تألیف فرزندان امامیه است مانند:

۱ مجموعه رسایل به خط شهید ثالث، قاضی نورالله شوشتری که در ۹۸۲ق. در مشهد مقدس قلمی فرموده است. مانند: رساله تقلیدیه شهید ثانی متوفی ۹۶۶ق. که در ۹۴۹ق. جهت جد صاحب مدارک الاحکام نگاشته است.

۲ اربعینات تألیف عارف متشرّع، قاضی سعید قمی متوفی ۱۱۰۳ق. که به تاریخ ۱۰۹۸ق. در اصفهان به قلم مؤلف کتابت گردیده است.

۳ دستخط ملاجلال دوانی متوفی ۹۰۷ق. در رساله تربیتی وی - تربیة الاولاد - محرر ۹۰۴ق.

۴ کتاب استدلالی طهارت از رشحات حاج شیخ مرتضی انصاری متوفی ۱۲۸۱ق. که شهید مشروعه، شیخ فضل‌الله نوری آن را استکتاب نموده و مهر کتابخانه کاتب به همراه یادداشت معرفی کتاب به قلم همو در نسخه آمده است.

ب نوع دیگر از مجموعه نفایس کتب خطی کتابخانه اهدایی ایشان، نسخه‌هایی است کهن سال که با مسودات اصلی علماء مقابله و تصحیح شده است مانند:

۱ تهذیب الکمال در رجال عامه که توسط جمال‌الدین دمشقی در محرم ۷۰۵ق. از کتاب الکمال فی معرفة الرجال عبد الغنی مقدسی تلخیص نموده و نسخه وقفی مقام معظم رهبری بسیار نفیس است زیرابه تاریخ ۷۳۹ق. توسط سبط مالکی اسکندری کتابت و با نسخه مؤلف مقابله و تصحیح شده است.

۲ نسخه بسیار کهن از کتاب معروف انساب قریش معروف به "المُنْمَقُ فی اخبار القریش" تألیف محمد بن حبیب بغدادی متوفی ۲۴۵ق. معاصر زبیر بن بکار قرشی صاحب کتاب جمهرة نسب قریش محرر قرن ۶ق.

۳ رساله معرفة جیب مستوی در ستاره‌شناسی و عمل به اسطرلاب آفاقی تألیف ابو محمد خجندی که به خط نسخ خوب در ربیع‌الآخر ۶۸۵ق. در اصفهان استنساخ شده است.

۴ المفهم لما اشکل من تلخیص کتاب مسلم در شرح استدلالی کتاب جامع صحیح مسلم بن حجاج قشیری نیشابوری متوفی ۲۶۱ق. تألیف ابوالعباس احمد قرطبی اندلسی متوفی ۶۵۶ق. نسخه به خط عالم قرن ۸ق. ابن بلال عجمی شافعی است که در رجب ۷۳۱ق. کتابت نموده و توسط همو با واسطه با مسوّدۀ اصلی مقابله و تصحیح شده است و صدها نسخه دیگر در مباحث حکمت و عرفان و منطق و تفسیر و شعر و ادب و فقه و پزشکی که نقل و ذکر آنها خارج از حوصله این مقال است.

شمعی به‌پیش روی تو گفتم که برکنم حاجت به شمع نیست که مهتاب خوش‌تر است هر باب از این کتاب نگارین که برکنی همچون بهشت گویی از آن باب خوش‌تر است

بسم الله الرحمن الرحيم

این نسخه شریفی کلام الله المجید بعزیزا
 احمد اوستی کنم به یک بنیادی است نقدی
 علی مشرق آلف لیمه و سلم و کفیه
 نسی حضرت از جلیست خط و نزل حبیب
 و ورق و جلد، خالی از نقص است
 و لذاره سرای ملی است در
 اول و آخر و در بعد
 علی الحسین بنی غفر
 و لواله و کتب
 الخطیر بنی غفر
 غفر بنی غفر
 سنه ۱۴۱۶

بسم الله الرحمن الرحيم

لقد رضي ان يغفر على هذه النسبة القليلة الشريفة من كتاب نبي الله صلى الله عليه وسلم
الذي هو تالي كتاب في اعز النعمان وافر ما صدر عن ائمة من بعد رسول الله صلى الله عليه وسلم
صلى الله عليه وسلم من كلام وكتاب وملكة واهلية، كان من اجل ذلك
ما من اجل ما العبد الضعيف في ساحة المعارف الدينية والآثار النادرة عن
اهل بيت ابي ولان الله . وقد رضي كاتبه بآراء كتاب في آخر سنة اربع
وسبعين وستمائة هجرية . وقد جعله تحت من بعض الاخوة الفضلاء
حفظه في حاله كونه في القرن التاسع من كثرة ما طبع عليه من نسخ
والتفكر والاخذ اس في طين الزمان ، ولذلك عهد اوله
عديع بن الداء الذي كان اشرفه على الفناء ، وشره بعض الاخوة
الموظفين فمال ذلك بمساجبة ما امكن في مرتبة « الترميم » الثانية
لمصلحة الاسناد التاريخية وغيرها . فظهر الكتاب بركة جديدهم و
عملهم اباد اسواهل بنده الصدوق القبوله الرضوية والهدية . ثم ان
من ارجو حفظ هذه البهيرة الرضوية في القرن وحفظ خزائن
الكتب البهية ، الا وهي خزنة كتب مراد ورواه الكثرين الامام
الشيعة باطن طرس والمعرف بتمتة الطاهرة الزكية التي
خرجان بر جميع كتابا دارين ، الامام الامام الحسن ع
من ارض عليه وعلى آله وابنه المعصين آله وارثه
بنيته واسمهم وراثته . راجع الى من يعقل وراي العبد الضعيف
بن جواد الحسيني في سنة ١٢٩٩ هجرية

نورنامه شماره ۱۰ - تابستان ۱۴۰۵